

УДК 81'276.3-053.2.001.11

Карпець Л. А.

КОНЦЕПТ «МАТЕРИНСЬКА МОВА» І НАВКОЛО НЬОГО

У статті висвітлюється екзистенційний характер мовної палітри через концепт «материнська мова». Виокреслений екзистенціал підкреслює одну із найважливіших особливостей мови – зв'язок з лоном матері, належність до роду людського.

Ключові слова: материнська мова, рідна мова, генетичний код.

Карпець Л. А. Концепт «материнский язык» и около него. – Статья.

В статье рассматривается экзистенциальный характер языковой палитры через концепт «материнский язык». Экзистенциал подчеркивает одну из самых важных особенностей языка – связь с лоном матери, принадлежность к человеческому роду.

Ключевые слова: материнский язык, родной язык, генетический код.

Karpets L. A. Concept «mother language» and about it. – Article.

The article deals with the existential nature of the language palette through the concept of «mother language». Existential emphasizes one of the most important features of the language – communication with the mother's womb, belonging to the humanity.

Key words: mother language, native language, genetic code.

Концепт «материнська мова» в контексті лінгвосоціального дискурсу не презентується множинністю публікацій. Думається, що ця обставина пов'язана з декількома факторами: 1) українська мова аналізується здебільшого в площині її історичного розвитку; 2) подається в порівнянні з іншими слов'янськими мовами; 3) взаємозв'язок мови та політики; 4) мова як комунікаційна подія; 4) мова та інформація; 5) мовна глобалізація; 6) мовленнєві колізії тощо. Не заперечуючи важливість таких досліджень, вважаємо за доцільне зосередити увагу на екзистенційно-антропологічному вимірі мовних явищ, мовленнєвих практик, які містять такі екзистенціали, як радість, тугу, сором, переживання, задоволення, біль, страх, страждання тощо. Мовленнєва стратегія «мова моя материнська» відтворює один із важливих екзистенціалів існування мови, її витоки, емоційно-психологічний стан.

У вирі сучасного бурхливого розвитку інформаційних технологій, медійного простору, політичних амбіцій вислів «материнська мова», «диво калинове» (Д. Білоус), мова, «з чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена» (К. Мотрич) примушує людину замислитися на мить і замислитися: хто ми, чийх батьків діти, що принесли у світ, що передамо своїм нащадкам? [1, с. 6]. Чи зможемо ми передати майбутньому поколінню отой глибокий спадок найтонших переливів рідної мови? Сьогодні справді слід задуматися над тим, що ж відбувається в мовленнєвій українській реальності, які колізії ведуться навколо цього явища? Чи продовжує материнська мова бути тим цінним скарбом для людини? Саме це актуалізує проблему дослідження концепту «материнська мова».

Метою дослідження є визначення екзистенційного характеру мовної палітри через концепт «материнська мова».

Визначаючи ступінь розробленості означуваної проблеми, передусім зазначаємо, що аспекти, пов'язані з дослідженням концепту «материнська мова», фрагментарно розглядалися у працях зарубіжних і вітчизняних авторів. Зокрема, об'єктивують інтерес до цього феномену у наукових розвідках Б. Кассен, Я. Радевич-Винницький, М. Сумцов, Я. Коменський, Н. Бабич та інші.

Насправді, багатьом із нас інтуїтивно зрозуміле значення словосполучення «материнська мова». Кожен, не замислюючись, скаже, що це мова, якою мати нам співала колискову, тобто мова, яку вперше чує дитина ще в лоні матері, мова, якою людина входить у світ. Невипадково термін «материнська мова» знаходимо в багатьох мовах світу. У німців – Muttersprache, французів – langue maternelle, іспанців – lengua materna, італійців – lingua materna, в англomовному світі, крім запозиченого native language, вживається mother tongue – «материнська мова». Крачаєво-балкарською мовою рідна мова звучить як материнська. Називаючи рідну мову материнською, прабатьки зобов'язали жінку-матір навчити свою дитину не тільки говорити цією мовою, але й виховувати любов до неї.

Кожен народ особливо ставить до материнської мови. Хоча в різних наукових працях, зокрема і в словниках, частіше, ніж материнська мова, зустрічаємо термін «рідна мова». Я. Радевич-Винницький зазначає, що означення «рідна» (мова) є ширшим за семантикою, ніж співвідносні з ним «материнська» чи «батьківська» (мова). Навіть більше – в певному сенсі ці три слова можуть трактуватися як гіперонім і його гіпоніми.

Прикметник «рідний» має той самий корінь, що й «природний». Окрім того, ще знаходимо такі концепти, як «матірня мова», «мова первинної соціалізації», «мова ніжності», «перша мова», «колискова мова» тощо. Хоча вони можуть і не

збігатися. Флорій Бацевич подає таке визначення: «Материнська мова — мова, яку засвоює дитина з моменту народження, спілкуючись у сім'ї. Часто материнська мова є мовою рідною, але трапляються випадки, коли материнська мова і мова, яку людина визнає рідною, не сходяться. У західній лінгвістиці й методиці викладання в цьому значенні часто трапляється термін «батьківська мова» [3, с. 47].

У латинській мові поняття «рідна мова», крім згаданого *sermo pativus*, іменується частіше *sermo patrius* — «батьківська мова; мова, що походить (уроджена) від батька», в польській *język ojczysty* — «мова вітчизняна; отецька (отча)».

Заслуговує на увагу думка французького філософа Барбара Кассен стосовно того, який сенс вкладається в поняття рідної мови. Вона зазначає: «Це мова матері, вона може бути також мовою батька, й це не завжди та сама мова. Це мова, якою ми говоримо, яка оточує нас від народження — вдома, в родині. Уже в материнському лоні ми чуємо звуки, з яких починається довгий процес звикання до мови; він триває далі з колисковими, яких співають, щоб приспати немовля, з оповідками, які нам розповідають пізніше. Ось у чому унікальність рідної материнської мови» [7, с. 8]. Дехто, можливо, має дві рідні мови, але не тому, що має двох матерів, а тому, що мови їхньої матері та батька різні.

Н. Бахтін наголошує: «Материнська мова — це мова матері, яку дитина непомітно засвоює у віці немовляти до 5-6 років завдяки тому, що постійно знаходиться на руках у матері чи поруч. Рідна мова, зазвичай, і є материнською, але й буває, що люди можуть називати мову рідною, яку недостатньо знають. Перша мова — це мова, яку дитина вивчила першою, і вона зазвичай є материнською, проте є випадки, коли рідною мовою стає не та, яку вивчали першою» [2, с. 47].

Концепт «мова моя материнська» в екзистенційно-антропологічному контексті підкреслює одну із важливих особливостей мови — лоно матері-неньки, матері-оберегу, матері-землі, належність до роду людського.

Мова є одним із ключових компонентів побудови моделей світу. Вона може впливати на те, як індивід сприймає реальність і реагує на неї. Знання про людину закладено передусім у її мові як своєрідному генетичному коді.

Не можна не погодитися з думкою Н. Бабич, яка, роздумуючи над життєдайною роллю рідної мови, зазначає: «Якщо пращури якоїсь людини з покоління в покоління користуються однією і тією ж мовою, то це веде до структурування роботи фізіології представників цього народу, сприяє виникненню сталої вібрації, яка надзвичайно потужно «підживлює» кожного індивіда. Тому спілкування саме рідною мовою («рідна» — від слова

«рід», тобто всі попередні покоління) дає можливість дійти до глибинних рівнів своєї пам'яті, щоб спочатку зрозуміти «хто ти», а потім побачити, що із цим можна робити. Тобто мова й генетична пам'ять — взаємопов'язані речі і їхній вплив обопільний». [1, с. 47]. Дослідниця визначає декілька площин аналізу рідної мови як материнської: мова — генетична пам'ять, мова — інструмент відповіді на запитання: «Хто ти?», мова — зв'язок поколінь.

Належність до певного етнічного ареалу робить ситуацію кожної людини у світі більш певною, стабільною, якоюсь мірою повертаючи те відчуття захищеності, що існує в дитини в разі нормального спілкування з матір'ю. Тому ставлення до кожного «чужого» «Космо — Психо — Логосу» має бути неупередженим, толерантним: адже, як і в разі статевої бівалентності, ми цей «Космо — Психо — Логос» не вибираємо — ми народжуємося в ньому (В. Табачковський).

Буттєвість мови розкривається М. Гайдеггером у його відомій думці: «Людина мовить. Ми мовимо вві сні і наяву. Ми мовимо постійно: навіть коли не промовляємо жодного слова, а лише слухаємо...» Підкреслимо досить нову інтенцію дослідження мови сучасного філософа Б. Кассен — мову сну. Понад те філософ однією з перших змалювала екзистенції станів рідної мови. «Чи замислювалися ви над тим, якою є мова ваших снів? Якою мовою люди снять? Рідна мова — це мова, якою ми просякнуті, ми «купаємося в її звучанні й можемо гратися з нею, гратися словами, чути відлуння значень, вигадувати нові слова: ми господарі цієї мови, й, однак, це вона тримає нас у своїх руках. Це надзвичайні стосунки. Ми її господарі, бо можемо нею висловити все, що хочемо, але все ж таки вона тримає нас у руках, бо це вона визначає наш спосіб мислення, наш спосіб життя, наш спосіб буття» [7, с. 12]. Варто зазначити, що це одна з перших філософських праць, в якій розуміється рідна мова як матриця людського буття в соціокультурній реальності.

Подібні погляди щодо рідної мови подаються і в мовно-народознавчій студії Надії Бабич: «Кажуть, що існує космічний код, яким кожна людина зв'язана з макросвітом. І кожна нація має такий код. А ключем його є мова. Рідна мова. Не вірите? То зауважте-но: хто давно не говорить рідною мовою, як скрикне в стані відчаю, болю (від цього ніхто, на жаль, не убезпечений), як звернеться подумки до матері, до Бога? Безсумнівно — материнською мовою» [1, с. 215].

Кожна родина передавала в спадок своїм дітям традиції сім'ї, роду, і таким чином зберігався генетичний код родоводу. Народні пісні, колядки, щедрівки зберігають духовні животоки національної мови. Батьки через Слово виховували в дітей повагу до старших, прищеплювали почуття обов'яз-

ку, формували мовленнєвий етикет. Сьогодні нам здаються дивними привітання: «Здоровенькі були», «Доброго здоров'я», «Мир дому вашому». Вдумаємося тільки в ці фрази: люди зичать один одному здоров'я, добра, миру. Бо мова – це й вияв духовності. Колись у селах віталися навіть до незнайомих людей. Ці традиції передавалися з покоління в покоління через слово, вислів, пісню. Так званий генетичний код привітань існує в кожній нації. Ось, наприклад, грецьке слово для привітання *Vale* буквально означає «радій, отримуй задоволення, звеселися». Коли люди так вітаються, вони кажуть не «Бажаю тобі гарного дня» чи «Нехай день буде добрим», а «Радій». Латиняни при зустрічі чи прощанні говорять: *Vale* – «нехай тобі буде добре», «здоровий будь». Коли вітаються івритом чи арабською, то кажуть *shalom, salam* – мир» [7, с. 18]. Таким чином, кожна мова описує своє сприйняття світу, яке закладається в генетичній пам'яті людства.

Ще один мовний генетичний код народу – це його пісня. Здавна матері складають колискових пісень, в яких передають інформацію про довкілля. Це, напевне, найніжніші переливи, які передає мати своїй дитині. Їхню мову можна порівняти із «цвітом уст» (М. Гайдггер). Як правило, поряд із дитям жінка-мати вкладає душу у свою мову. Уже в цих перших для вушка дитини словах (сонечку, зайчику, котику, горобчику, рибонько, крихітку, голубонько, квітонько) – реалізація і націленість на виховання жіночності, добротності. Колискові відзначаються безпосередністю світобачення, ніжністю і простотою спілкування в ньому. Це особливий світ, він здебільшого розкривається для двох – матері і її дитини. Придивіться: дитина, яка за фізіологічними та психологічними даними ще не повинна бачити і чути (десь на другому тижні життя), «вслухатиметься» в мелодію маминої пісні. Ще задовго до її фізіолого-психічної здатності розуміти мову, слово, вона «розуміє» колискову, її мелодію, ритм... Як це важливо, щоб саме мамин голос вводив дитя в мелодію рідної мови» [1, с. 216]. Тож якщо жінка-мати зуміла зберегти сама і передати своїй дитині рідну мову, то зберігається і дух нації, отой мовний родинний код. Зі свого боку, дитина формує навколо себе мовний світ, створює його залежно від свого середовища. Саме сім'я закладає духовні підвалини майбутньої особистості, допомагає дитині пізнати цей світ, а без мови це зробити майже неможливо.

У 30-х роках ХХ століття з'явилася праця Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки». Це катехизис для вчителів, батьків, дітей, духовенства, робітників пера, широкого громадянства. І. Огієнко розумів, що саме від батьків залежить, якою виросте дитина. Вимоги до виховання дітей дошкільного віку викладено в розділах XIV «Батьки й рідна мова» та XV «Мати й рідна мова».

Науковець закликає батьків виховувати дітей рідною мовою, «бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей. Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині. Найцінніший ґрунт для духовного виховання сильного характеру – то рідна мова» [8, с. 31]. І. Огієнко розумів, що саме всмоктана мова з молоком матері формує генетичний код дитини. Він зазначав, що жінка є чутливішою до мови і тому впливає на мовне виховання дітей. Серед обов'язків матері вчений виділяє такі: кожна мати перші п'ять років життя дитини повинна розмовляти з нею тільки своєю рідною мовою; кожна свідомо мати мусить пам'ятати, що та мова, яку вона прищепить дитині з молоком своїх перс, залишиться в неї на ціле життя за мову «матірню», – за наймилішу мову цілого світу; кожна свідомо мати подбає, щоб у неї в хаті на почесному місці висіла таблиця: «Шануйте рідну мову!» з десятьма рідномовними заповідями» [8, с. 32].

Мовний феномен споконвіку слугує своєму носієві засобом пізнання світу і світосприйняття. В. Жайворонок зазначає, що світ постає для людини таким, яким вона в міру свого розвитку його пізнає та освоює: «Картина світу – це те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності <...>. Світ – це сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ...» [6, с. 9].

Пізнанням мовного світу для дітей стає школа – від молодшої і вищої. Саме їй належить роль мовного регулятора у формуванні майбутньої особистості. Відомий педагог Я.А. Коменський розробив проект «Материнської школи», мета якої – виховати дитину під впливом матері, коли формуються основи рідної мови. Вважаємо за необхідне зазначити, що цінними для нас і сьогодні є учення Я. Коменського про школу рідної мови. Звідси природно витікають вимоги Я. Коменського створювати школи рідної мови, які повинні бути загальними.

Звичайно, світ не стоїть на місці, розвиваються технології, то і мову потрібно принатурювати до сучасного стилю життя, але зі збереженням генетичного коду. Мову потрібно вивчати не тільки за книжками, сучасними підручниками чи газетами та журналами, мова – це ще більший простір. Мова – це і бабусина казка, спогад про обряд, дідова розповідь про ремесло. Доки живе ще старше покоління, потрібно встигнути черпати те джерело, ту жилу, яка зможе напувати багатьох нащадків.

Мова є універсальним засобом не лише отримання і передання знань, інформації, але є і вагомим засобом життєдіяльності людини

і суспільства. Це соціокультурний механізм зв'язку минулого, сучасного, майбутнього. В умовах глобалізації вона набуває нових рис, нового малюнка. Аналіз стану і стратегій мови як реальності освітньої сфери констатує нові тенденції її буття. Відбувається процес гібридизації мовленнєвих практик, появи мови глобіш, перенесення мовних смислів, їх інтерпретація.

Технологізація всіх сфер життя інформаційного суспільства призвела до появи нової мовної парадигми. У чому ж її інновація? На наш погляд, вона презентує себе як дилема: 1) «мова – дім буття» (М. Гайдаггер); 2) «усе є мова» (Ж.Ф. Ліотар) і визначає більш ширшу філософську проблему. Виникає питання не лише щодо подальшого існування мови людини, яку все більше і більше визначають як людино-машинний комплекс (В. Стьопін), але й у ситуації переходу від тексту/лінійності до гіпертексту/нелінійності/мозаїчності. Технологізація мовлення призводить до втрати мовної екзистенційності, материнської мови. Саме М. Гайдеггер звертає увагу на протиставлення поетичного осереддя мови технізації життєвому світу людини. «Буттєвості мови протистоїть «техніка», специфічне – нищівне – ставлення до світу, що розкриває сутність речей у дошкульному вимірі їх корисності для людини. Тоді мова, в її інструментальній формі, губить зв'язок із її буттєвим виміром, перестає нести заклик буття людині, руйнує можливість розуміння світу. Тож мова постає неначе поле боротьби поетичного дійства і технічного підставлення» [4, с. 15].

Говорячи про швидкість, із якою оновлюється технологія, У. Еко зазначає, що техніка впроваджує власну мову, а мова змушує техніку еволюціонувати [5, с. 39]. Філософ ілюструє взаємозв'язок мови й технічного розвитку: «Ви та я народились у століття, що вперше в історії винайшло нові

мови. Якби наші діалоги відбулися сто двадцять років тому, то ми могли б наводити приклади хіба що театру та книжки. Радіо, кіно, запис голосу і звуків, телебачення, синтетичні образи, комікси – всього цього не було. І щоразу, як виникала нова технологія, вона мала продемонструвати свою невідповідність правилам і страхам<...>Кожна нова техніка вимагає нової ініціації та освоєння нової мови» [5, с. 35]. Якою мовою говорить сучасне молоде покоління? Здійснюється трансформація мови на різних рівнях освітньої реальності. Мова набуває множинного виразу, що призводить до розмитості її контурів. У сучасних умовах відбувається зміна класичної лінгвістичної парадигми, що була, перш за все, спрямованою на аналіз того, як ми говоримо про світ і як ми розмірковуємо про саме міркування.

Але варто пам'ятати, що багатство починається з рідної мови, з тієї, що генетично закладена батьками. Відомий педагог В. Сухомлинський писав: «Той, хто не знає рідної материнської мови або цурається її, сам засуджує себе на злидненість душі, стає безбатченком» [9, с. 279].

А саме мова є одним із ключових компонентів побудови моделей світу. Вона може впливати на те, як індивід сприймає реальність і реагує на неї. Знання про людину закладено передусім у її мові як своєрідному генетичному коді.

Саме з рідної мови розпочинається входження людини у світ знання і освітньої реальності. Материнська мова успадковує онтоантропологічну премудрість, в якій архетип Слова тлумачиться не просто як мовний засіб, а як Логос – розумний принцип мовної свідомості нації, в якій закладено наочне та абстрактне бачення буття. Материнська рідна мова виокреслює площину мови як генетичної пам'яті, інструменту відповіді на запитання: «Хто ти?»

Література

1. Бабич Н.Д. Магія слова для всього живого: Мовно-народознавчі наукові студії / Н.Д. Бабич. – Чернівці : Букрек, 2012. – 384 с.
2. Бахтин Н.Б. Социолінгвістика и социология языка: Учебное пособие / Н.Б. Бахтин, Е.В. Головкин. – СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия»; Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2004. – 336 с.
3. Бацевич Ф. Рідна мова : об'єктивність існування чи суб'єктивність вибору? / Ф. Бацевич // Світогляд. – № 2. – 2008. – С. 44–49.
4. Гайдеггер М. Дорогою до мови / М. Гайдеггер ; пер. з нім. Володимир Кам'янець. – Львів : Літопис, 2007. – 232 с.
5. Еко У. Не сподівайтесь позбутися книжок / Умберто Еко, Жан-Клод Карер (пер. з франц. І. Славінської). – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 256 с.
6. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.В. Жайворонок – Київ : Довіра, 2007. – 262 с.
7. Кассен Барбара. Більше однієї мови / Барбара Кассен ; [пер. з фр. С. Желдак]. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – 64 с.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : Ярославів Вал, 2014. – 56 с.
9. Сухомлинський В.О. Гармонія трьох начал / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – 570 с.